

Dünya sürətlə inkişaf edir. Bu inkişafı şərtləndirən amillərdən biri, bəlkə də birincisi təhsildir. XX əsrin II yarısından etibarən aparılan pedaqoji və psixoloji tədqiqatlar təhsilin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə səbəb olmuşdu. Təhsilin yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyması bir tərəfdən pedaqogika elminin nailiyyəti-dir, digər tərəfdən ali məktəblərdə müəllim hazırlığı istiqamətində ana fənlərdən biri olan pedaqogika fənninin məzmunu baxımından yenilənməsini, aparılan tədqiqatlarda əldə edilən nəticələrini bu məzmu-

na daxil edilməsini, bu əsasda onun təkmilləşməsinə tələb edir. Akif Nurağa oğlu Abbasov, Lalə Akif qızı Məmmədli və İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva tərəfindən yazılmış ali təhsil müəssisələri üçün "Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərsləri bu istiqamətdə atılmış uğurlu addımlardan biridir. Tarixilik və müasirlik prinsiplərinin vəhdətini özündə əks etdirən dərslər iki hissədən: "Pedaqogika nəzəriyyəsi" və "Pedaqogika tarixi" hissələrindən ibarətdir. Kitabın məziyyətləri çoxdur. Onların bəzilərinə diqqət edək.

Pedaqogikanın predmetinə yeni yanaşma

Uzun bir müddət ərzində pedaqogika təbiyə haqqında elm kimi səciyyələndirilib. Bunun səbəbi aydındır. Yeni nəslin təbiyəsi cəmiyyətin əsas funksiyasıdır. Onun həlli yollarının axtarılması pedaqogika elminə etibar edilib. Lakin XX əsrdə aparılan pedaqoji və psixoloji tədqiqatlarda təhsilin təbiyə gücünün daha möhtəşəm olduğu üzə çıxdı. Bu yanaşma nəticəsində pedaqogika təhsil haqqında elm kimi dəyərləndirilməyə başlandı. Lakin bu yanaşma birnəməli qarşılanmadı. Hələ də bu istiqamətdə mübahisələr davam edir.

"Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərslərinin müəllifləri bu məsələyə yeni kontekstdən yanaşaraq, qeyd edirlər ki, pedaqogika "uşaqların təhsilinin, təliminin və təbiyəsinin mahiyyəti və qanunauyğunluqları, məqsəd və vəzifələri, məzmunu, prinsip və metodları, pedaqoji prosesin təşkilinin səmərəli forma və yolları, bu və ya digər məktəb tipinin idarə olunması və bu kimi məsələlərdən bəhs edən elm"dir. Belə yanaşmada həm təhsil, həm təlim, həm də təbiyə məsələləri və onların təşkili pedaqogikanın bərabərhüquqlu predmeti kimi təqdim edilir.

Qabaqcıl təcrübə pedaqogika elminin mənbəyi kimi

Hər bir elm kimi pedaqogikanın da mənbələri vardır. Həmin mənbələr pedaqogikanın elm kimi formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayır. Müəlliflər dərslərdə diqqət həmin mənbələrə yönəldərək, haqlı olaraq qeyd edirlər ki, Azərbaycan dövlətinin və hökumətinin təhsil və təbiyyəyə dair qərarları, fərmanları və sərəncamları, "Qurani-Kərim", Məhəmməd Peyğəmbərin (ə.s.) hədisləri, böyük övliyələrin fikirləri, həzrəti Əlinin kəlamları, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Heydər Əliyev irsi, Prezident İlham Əliyevin təhsilə, müəllim şəxsiyyətinə, məktəbin idarə olunmasına, təbiyə məsələlərinə dair fikirləri Azərbaycan pedaqogikasının əsas mənbələridir.

Bununla yanaşı, "Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərslərində klassik və müasir pedaqogikaların fikirləri, onların əsərləri, pedaqoji yaradıcılığı, tədqiqat əsərləri və dərslərləri, pedaqoji sənədlərdə müəlliflər tərəfindən pedaqogikanın qaynaqları kimi təqdim edilir. Maraqlıdır ki, müəlliflər qabaqcıl təlim-təbiyə müəssisələrinin təcrübəsini də pedaqogika elminin mənbələrinə bəzi kimi mənalandırıblar. Pedaqogika təcrübə elmdir, o təcrübə ilə sıx bağlıdır. Pedaqogika nəzəriyyəsi təcrübəyə əsaslanmalıdır. Təcrübədən uzaqlaşdıqda bu elmin nəzəri müddəaları reallıqdan uzaq görünür. Bu istiqamətdə müəlliflərin qabaqcıl təcrübəni pedaqogikanın mənbəyi kimi dəyərləndirməsi maraqlıdır. Təhsil sahəsində əldə edilən qabaqcıl təcrübə mənbəyi sərəvətdir. Onu öyrənmək, təkmilləşdirmək, təbliğ etmək, yaymaq mahiyyəti etibarən ilə pedaqoji prosesin inkişafını öz məzmununda gizlədir. Pedaqoji tədqiqatlarda qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi pedaqoji innovasiyaların özəyini təşkil edir. Əgər belədirsə, nə üçün pedaqogikanın əsas mənbələrindən biri kimi qiymətləndirilməsin? Biz bunu təqdir edirik.

Fikrimizə, təkcə qabaqcıl təcrübə deyil, həmçinin neqativ təcrübə də pedaqogikanın mənbəyi kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, neqativ təcrübənin təhlili mövcud nöqsanların üzə çıxarılmasına və onun aradan qaldırılması yollarının axtarılmasına, bu kontekstdə pedaqogikanın bir elm kimi inkişafına təsir göstərə bilər. Hər bir halda, müəlliflərin qabaqcıl təcrübəni pedaqogikanın mənbəyi kimi təqdim etməsinə təqdir edirik.

İnsan fərd kimi doğulur, inkişaf edərək şəxsiyyətə çevrilir

İnsanları xarakterizə etsək, onların kəmiyyət və keyfiyyət əlamətlərinə görə bir-birlərindən fərqləndiyinin şahidi olarıq. Bu insanın şəxsiyyətə çevrilməsi prosesinin nə qədər çətin, mürəkkəb və ziddiyyətli hadisə olmasından irəli gəlir.

İnsanın fərddən şəxsiyyətə çevrilməsi prosesi onun inkişafının nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Müəlliflər inkişaf anlayışını "xarici və daxili, idarə olunan və idarə olunmayan amillərin təsiri ilə şagird şəxsiyyətinin təşəkkül tapıb formalaşması prosesi və nəticəsi kimi", başqa sözlə, "ana bətnindən başlayıb insanın doğulduğu andan kəmiyyətə və keyfiyyətə bir-birindən fərqlənən anatomik-fizioloji, psixoloji və mənəvi-intellektual dəyişikliklərlə şərtlənən proses" və inkişafın nəticəsini "insanın bioloji növ və sosial inkişaf kimi təşəkkül tapma prosesi" kimi dəyərləndirirlər. Onlar bioloji növü "özündə morfoloji, biokimyəvi, fizioloji dəyişiklikləri əks etdirən fiziki inkişaf", sosial inkişafı isə "psixi, mənəvi, əqli inkişafda təzahür" etdiyini vurğulayırlar. Müəlliflərin bu lakonik izahı insanın inkişaf nəticəsində fərddən şəxsiyyətə çevrilməsi prosesinin mahiyyətinin bütün məna qatlarını əks etdirən açıqlayır. Yalnız bu metodoloji müddəalardan sonra müəlliflər şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amilləri və şəxsiyyətin inkişafı haqqında nəzəriyyələri açıqlayırlar.

"Böyük didaktika"nın müasir məzmunu

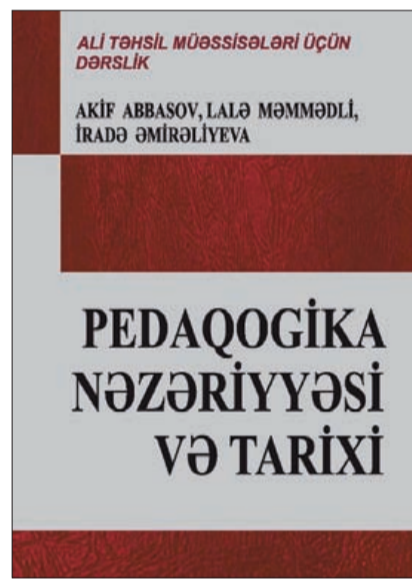
Böyük çex pedaqoqu Yan Amos Komenskı "Böyük didaktika" əsərini yazaraq dünya pedaqogikasına böyük töhfə vermişdir. O vaxtdan zamanın hökmü ilə didaktika inkişaf edərək öz məzmununu zamanla uyğun yeniləşdirib, müasirləşib. Bu gün də pedaqogikanın əsas bölmələrindən biri öz müasir məzmunu ilə "öyünmək" hüququna malik olan didaktikadır. Hər bir zəkali insan öz inkişafı üçün bu didaktikaya borcludur.

Müəlliflər "Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərslərində "Didaktika" bölməsinin məzmununu müasir dövrün tələblərinə uyğun açıqlaya bilməmişlər. Onlar didaktika anlayışının yaranmasını, didaktikanın predmetini, anlayışlar sistemini, sahələrini (uşaq bağçası didaktikası, ibtidai məktəb didaktikası, orta məktəb didaktikası, orta ixtisas məktəbi didaktikası, ali məktəb didaktikası, xüsusi didaktikalar-fənlərin tədrisi metodikaları), təlimin funksiyalarını (təhsilləndirici, təbiyələndirici, inkişafetdirici və onların qarşılıqlı əlaqəsini), təhsilin məzmununu, təhsilin məzmununu əks etdirən sənədlər (kurikulum, dövlət təhsil standartları, tədris planı, tədris proqramı, dərslər və dərs vəsaitləri) təlimin prinsipləri, metodları, təşkil formaları, şagird nailiyyətlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi məsələlərini müasir dövrün tələbləri baxımından açıqlaya bilməmişlər.

Qeyri-standart dərslərə çağırış

Fəal (interaktiv) təlim anlayışı bu gün didaktikanın əsas anlayışlarından biri kimi dəyərləndirilir. Müəlliflər bu anlayışı da yeni məzmununda açıqlayırlar: "Fəal (inte-

Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixinə yeni yanaşma

raktiv) təlim dedikdə, məktəblilərin fəal idrak fəaliyyətini diqqət mərkəzinə gətirən və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlim başa düşülür. Fəal (interaktiv) təlim tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının məcmusudur". Bu lakonik təqdimatda fəal (interaktiv) fəal (interaktiv) təlim postulatları kimi qiymətləndirməklə bərabər onun həyata keçirilmə yollarını göstərir, "tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının" təbii qimi bu yola açarı kimi oxucuya təqdim edirlər.

Fəal (interaktiv) təlimin özünəməxsusluqları çoxdur. Müəlliflər bu özünəməxsusluqların daha aydın izah edilməsi üçün ənənəvi dərs ilə fəal (interaktiv) dərslərin quruluşunu müqayisəli şəkildə açıqlayırlar, fəal təlim metodlarını "təhsilənlərin məlumatlandırılmasını, idraki müstəqilliyini, təkəllümlü fəallığı, yaradıcılıq imkanlarını artıran metodlar" kimi təqdim edir və müasir təlim konsepsiyalarının təlim prosesində yaratdığı yeniliyi - qeyri-standart dərslər müstəvisində açıqlayırlar.

Müəlliflərin fikrincə, qeyri-standart dərslər əlverişsizliyi edilməmiş tədris məşğələsi olub, qeyri-ənənəvi quruluşa malikdir. Təqdirəlayiqdir ki, bu bölmədə qeyri-standart dərslərin aşağıdakı növləri açıqlanırlar - "məqbul dərslər, dialoq dərslər (Sokrat (şagirdinə) "Bilirsen mən nə üçün danışmayıb, sənə müraciət edirəm? Müsahibə xətrinə". Buradan Sokratın müsahibə metodu meydana gəlib); inteqral dərslər: şagirdlər müxtəlif fənlərdən yeni biliklər ala bilər, belə dərsləri 2-3 müəllim aparır; müşahidə dərsləri; məhkəmə dərsləri; həqiqəti tapma dərsləri; səyahət dərsləri; şagirdlərin apardığı dərslər; dərslər-mətbuat konfransları; məsləhət dərsləri; dərslər ekskursiyalar; səhnələşdirilmiş dərslər; möcüzələr ələmi dərslər; dərslər seminarlar; mühazirə-dərs; hazırcavablar dərsləri; məqbul dərsləri; yarış dərsləri, fantaziya dərsləri; yaradıcılıq dərsləri; kompüter dərsləri; dərslər - konsertlər və s".

Müasir dövrdə qeyri-standart dərslər təlim prosesində önəmli yer tutur. Motivasiyanın yaranması, şagirdin onun qarşısına qoyulan problemi həll edə bilməsi üçün cəhd göstərməsi, tədqiqat aparması, bu prosesdə informasiya mübadiləsinə daxil olması, tədqiqat aparıb nəticə əldə etməsi və özünü qiymətləndirməsi istiqamətində qeyri-standart dərslər geniş imkanlara

ları ilə əlbir işinin məqsəd və vəzifələrini, əsas istiqamətlərini oxucuya təqdim edir, sonra diqqəti məktəbin valideynlərlə əlaqə formalarına (fərdi, qrup, kollektiv) yönəlmişlər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində biznes maraqları bir sıra hallarda ailə təbiyəsinin təşkili üstələyir. Məktəbin ailə ilə əlaqələri bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəlliflər bu məsələyə həssaslıqla yanaşmışlar.

Bu bölmədə yeniliklərdən biri də ailəyə dəstək təşkilatları və orqanları (Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, Yetkinlik yaşına çatmamışların işləri üzrə komissiyanın, hüquq mühafizə orqanlarının və əmək kollektivlərinin ailələrlə birgə işləri) ilə ailənin birgə işləri haqqında verilmiş məlumatlardır. Məktəb həmin təşkilatların köməyi ilə ailədə təbiyə məsələlərinin təşkili daha da yaxşılaşdırıla bilər.

"Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərslərinin I hissəsinin sonuncu fəslə "Məktəbi idarə etmənin əsasları" adlanır. Bu fəsilə müəlliflər "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun, "Təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nın, "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın tələbləri əsasında məktəbi idarəetmə məsələlərini humanistləşdirmə və demokratikləşmə prinsiplərinin sərhədlərində izah edirlər. Bu fəsilə tədris müəssisəsinin işinin planlaşdırılması, məktəbdə metodik iş ayrı-ayrılıqda izah edilir.

Gələcəyə gedən yol tarixdən keçir

Təhsilin tarixi zəngindir. Bu tarixi müəllimlərin bilməsi zəruridir. Müəlliflər gələcəyə gedən yola tarixdən keçdiyi fikrini dəstəklədikləri üçün dərslərin II hissəsinə "Pedaqogika tarixi" nə həsr etmişlər. Maraqlı məqam ondadır ki, müəlliflər bu hissədə Azərbaycan şifahi və yazılı sənət abidələrində, İslam dinində, Şərqi sənət abidələrində, Azərbaycan mütəfəkkirlərinin və klassik pedaqogikaların təlim təhsil və təbiyə haqqında fikirlərini açıqlayırlar. II fəslin V bölməsində "Azərbaycan pedaqogikalarının görüşləri", VI bölməsində isə "Azərbaycanda pedaqoji fikir tarixindən qısa xülasə" açıqlanırlar. Müəlliflərin bu yanaşması iki istiqamətdə maraqlıdır.

Birincisi, bu yanaşma ilə onlar Azərbaycan pedaqogikasını xalqilik prinsipinin tələbləri çərçivəsində açıqlaya bilməmişlər. Dərsləri oxuyan hər bir oxucuda Azərbaycanın təhsil və təbiyə sisteminin kökləri haqqında məlumat formalaşır.

İkincisi, XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər Azərbaycan pedaqogikaları haqqında məlumatların verilməsi oxucunu maraqlandıran məsələləri daha dərindən araşdırma bilməsi üçün hansı müəlliflə müraciət etməsinə aydınlıq gətirir.

Sonuncu bölmə "Xarici ölkələrin pedaqoji fikir tarixindən" adlanır. Bu bölmədə müəlliflər təhsilin tarixində öz əsərləri və pedaqoji fəaliyyətləri ilə diqqətəçəkan pedaqogikalar - Yan Amos Komenskı, İohann Henrix Pestalotsi, Konstantin Dmitrovic Uşinski, Nikolay Dobrolyubov və Anton Semyonoviç Makarenko haqqında məlumat vermişlər.

Son söz avəzi

"Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi" dərslərinin ərsəyə gəlməsində Əməkdar müəllim, pedaqoji elmlər doktoru, professor Akif Nurağa oğlu Abbasovun rolu böyükdür. Məhsuldar və nümunəvi fəaliyyəti ilə həmişə fərqlənən A.Abbasovun dərsləri gənc kadrlar - pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Lalə Akif qızı Məmmədli və pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva ilə birgə yazması onun maarifçilik missiyasından irəli gəlir. Öyrənməyi və öyrətməyi öz fəaliyyətinin özəyi hesab edən alim, tədqiqatçı, müəllim Akif Abbasov və onun həmmüəlliflərini müasir tələblərə cavab verən dərslər yazması münasibəti ilə təbrik edirik, onlara öz fəaliyyətlərində daha böyük uğurlar arzu edirik!!!

Hikmət ƏLİZADƏ,
BDU-nun professoru, pedaqoji elmlər doktoru